

2. Pečať prepošta Henricha (1316).
Foto: M. Glejtek

8. Pečať kanonika Frovina (1342).
Foto: Š. Péchy

10. Pečať kanonika Marka (1396).
Foto: Š. Péchy

12. Pečať kanonika Jána (1396).
Foto: Š. Péchy

Nové poznatky k stredovekým pečatiam členov Spišskej kapituly

MIROSLAV GLEJTEK

A. Úvod

Uplynulo viac ako sedem rokov odvtedy, čo Vladimír Rábik publikoval svoju štúdiu o stredovekých cirkevných pečatiah na Spiši.¹ Vo svojom príspevku rozpracoval problematiku vývoja pečatenia v Spišskej kapitule, pečatí kapituly a jej členov, ale i pečatí predstaviteľov rádov cistercitov a kartuziánov na Spiši. Od tohto príspevku sa podarilo objaviť niekoľko ďalších stredovekých sfragistických artefaktov, ktoré dopĺňajú dosiaľ známe publikované poznatky týkajúce sa osobných pečatí spišských cirkevných predstaviteľov. V prípade cirkevných pečatí spišskej proveniencie môžeme látku rozdeliť do niekoľkých základných skupín. Prvý celok predstavuje rozsiahla skupina personálnych pečatí patriacich členom Spišskej kapituly, najvýznamnejšej a najväčšej komunite kléru na území Spišského prepoštvstva. V rámci tejto skupiny ide o pečate predstaviteľov kapituly, jej prepoštov a ďalších členov, kanonikov. Týmto bude venovaná pozornosť aj v rámci tohto príspevku. Nižšie predstavené pečate sú uložené v Štátnom archíve v Levoči (ďalej ŠA Le), vo fondoch (ďalej f.) Súkromný archív Spišskej kapituly (ďalej f. SaSk) a Spišské prepoštvstvo (ďalej f. SpP) a v Maďarskom krajiniskom archíve – Magyar Országos Levéltár, Diplomatiikai Levéltár (ďalej MOL DL). Viaceré z pečatí, o ktorých bude v predloženom príspevku reč, predstavujú unikátne artefakty, ktorých výpovedná hodnota zodpovedá významu pečate v stredovekej spoločnosti.² Ich dôležitosť umocňuje fakt, že väčšina z nich predstavuje pravdepodobne jediný zachovaný exemplár. Hoci sa nedá vylúčiť objav ďalších cirkevných pečatí zo Spiša, v listinnom materiáli dvoch spomínaných spišských archívnych fondov už zrejme pôjde o ojedinelé prípady. Pri každej predstavenej pečati sa nachádza krátky katalógový popis podľa schémy:

- A. Typ a podtyp pečate;
- B. Písmo legendy;
- C. Rekonštrukcia legendy;
- D. Tvar a rozmery pečate;
- E. Spôsob pripevnenia pečate;
- F. Ochranné prostriedky pečate;
- G. Pečatná látka a jej farba;
- H. Poradie pečate;
- I. Intitulácia listiny;
- K. Koroborácia listiny.

Hoci do štandardného popisu pečate nebývajú pravidelne zaraďované aj diplomatické formulky zo samotných listín, najmä intitulácia a koroborácia nám pomáhajú pochopiť význam a postavenie pečate v rámci listiny, s ktorou boli neodmysliteľne spojené.

1 Rábik, Vladimír: Stredoveké cirkevné pečate spišskej proveniencie. Sonda do problematiky. In Gladkiewicz, Ryszard – Homza, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis: Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča - Wrocław 2003, s. 325 – 337.

2 Porovnaj: Krejčík, Tomáš.: *Pečeť v kultúre stredoveku*. Ostrava 1998, s. 223.

1. Rekonštrukcia pečate biskupa Jakuba (1298).
Kresba: M. Gregorovičová

B. Popisy pečatí spišských prepoštov

Pečať Jakuba, spišského prepošta a biskupa *ad personam* (1298)

Prvá z doteraz neznámych (resp. bližšie neanalyzovaných) pečatí bola publikovaná v katalógu k výstave *Terra Scepusiensis Terra Christiana* (obr. 1).³ Ide o pečať, ktorá má v rámci stredovekého pečatenia na Spiši osobitné postavenie. Jej mimoriadny význam vyplýva z faktu, že jej majiteľom bol biskup. Ide zároveň o jediného stredovekého predstaviteľa kapituly a prepošstva na Spiši, ktorý sa tituloval ako biskup (*ad personam*). Po zvyšok stredoveku sa stretávame výlučne s prepoštmi. Postavenie tohto preláta sa v rámci stredovekého zmyslu pre poriadok a zotrvačnosť dôležitých (aj ikonografických) rámcov muselo nevyhnutne prejaviť

aj v podobe jeho pečate. V nej sa nachádza stojaca postava s pontifikáliami. Odetá je v ornáte, na hlave má biskupskú mitru a berlu v ľavici. Pravú ruku má zdvihnutú v žehnajúcom geste (*benedictio*). V sprievodnom texte pečate v spomínanom katalógu sa uvádza, že ide pravdepodobne o zobrazenie patróna Spišskej kapituly, sv. Martina.⁴ V tomto prípade však s najväčšou pravdepodobnosťou ide o vyobrazenie portrétu samotného majiteľa pečate, biskupa Jakuba.⁵ Na základe komparácie s ďalšími prameňmi uhorskej proveniencie z tohto obdobia vyplýva, že v zhodnej schéme boli na svojich pečatiach zobrazovaní všetci uhorskí biskupi.⁶ V 13. storočí a na začiatku 14. storočia bola táto schéma dodržiavaná nielen v Uhorsku, ale aj u väčšiny (arci)biskupov v celej strednej Európe.⁷

3 ŽIFČÁK, František: Spišský biskup Jakub. Privilegiálna listina. In Novotná, Mária (ed.). *Terra Scepusiensis Terra Christiana 1209 – 2009. Spišský hrad, Spišská kapitula. Dve centrá v dejinách Spiša*. Levoča 2009, s. 170. Najnovšie je pečať publikovaná na prebale publikácie: Labanc, Peter: *Spišské prepošti do roku 1405*. Trnava 2011. Edíciu listiny publikuje: Wagner, Carolus: *Analecta Scepusii sacri et profani. Pars III*. Vienna 1778, s. 13 – 21.

4 ŽIFČÁK 2009, ref. 3, s. 170.

5 Názor o vlastníctve pontifikálnej pečate biskupom Jakubom vyslovil vo svojej štúdii aj V. Rábik, ktorý pri svojom výskume pečať nemal k dispozícii. Ten zároveň predpokladá používanie prepoštskej pečate do menovania Jakuba za biskupa. Rábik 2003, ref. 1, s. 330.

6 Viacero príkladov pozri: Bodor, I. (ed.): *A középkori Magyarországon főpapi pescétjei a Magyar Tudomány Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmáslolat – gyűjteménye alapján*. Budapest 1984, s. 37 – 42, tab. I – V, č. 1 – 24. Bližšie aj: KUMOROVITZ, Bernát L.: *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Budapest 1993, s. 66.

7 K pečatiam z českého a moravského prostredia pozri: Nový, Rostislav: Pečeti pražských a olomouckých biskupů: Studie ze sfragistiky přemyslovského období. In *Sborník archivních prací*, roč. 10, 1960, č. 1, s. 181 – 213. Krejčíková, Jarmila – Krejčík, Tomáš: Typologie pečeti olomouckých biskupů a arcibiskupů 12. – 19. století. In *Sborník příspěvků III. setkání genealogů a heraldiků*. Ostrava 1986, s. 85 – 87. Množstvo pečatí z nemeckého a rakúskeho prostredia pozri: Ewald, Wilhelm: *Rheinische Siegel. Die Siegel der Erzbischöfe von Trier (956 – 1795). 21 Lichtdrucktafeln mit Erläuterndem Text*. Bonn 1910, tab. 35 – 42. Freidinger, Ludwig: *Siegelgebrauch und Wappenführung der Bischöfe von Seckau in Mittelalter und früher Neuzeit. Teil 1: 1218 – 1337*. In *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs*, roč. 48, 1998, s. 119 – 137.

To, že sa už v neskoršom období v pečatiach spišských prepoštov s takouto ikonografickou skladbou nestretávame, vyplýva jednak z toho, že prepošti neboli biskupmi, ale i z toho, že v polovici 14. storočia došlo k zásadným zmenám podoby pečatného obrazu. Portrét majiteľa prestal byť dominantným prvkom a začínajú ho dopĺňať ďalšie, najmä hagiografické prvky.⁸ Zaujímavé je použitie červeného pečatného vosku. Ten bol ešte v tomto období používaný najmä najvyššími cirkevnými predstaviteľmi. I jeho použitím biskup Jakub pravdepodobne demonštroval svoje výsadné postavenie, hoci v druhom známom exemplári pečate už je použitý opäť vosk prirodzenej farby tak, ako sa s tým stretávame u ostatných prepošov.⁹

- A. Portrétna, pontifikálna.¹⁰
- B. Vrcholnogotické zmiešané majuskulné písmo.¹¹
- C. Nachádza sa medzi dvoma perlovcovými linkami na okraji pečatného poľa a znie: D[E]I • GRA[TIA] • || EP[ISCOP]I • SCYPVSIE[N]SIS. Napriek tomu, že sa nezačovala prvá časť textu, ide zrejme o stereotypný typ legendy (= Pečať Jakuba z Božej milosti spišského biskupa).¹²
- D. Špicato-oválny tvar, 55 x 30 mm.
- E. Privesená na pergamenovom prúžku prevlečenom cez pliku listiny.
- F. Ochranná miska z pečatného vosku prirodzenej farby.
- G. Pečatný vosk červenej farby.
- H. 1/1
- I. „Iacobus miseratione Divina episcopus Scepusiensis“¹³
- K. „In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus litteras sigilli nostri munimine roboratas.“

8 V rámci Spišskej kapituly je tento vývoj zdokumentovaný v: Rábik 2009, ref. 1, s. 330 – 331. Prakticky totožný vývoj môžeme dokladovať aj v prípade pečatí (arci)biskupov a kardinálov. Krejčík, Tomáš: Ikonografie cirkevných pečatí v českém státě ve 13. – 15. století. In Krafl, Pavel (ed.). *Sacri canones servandi sunt: Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII – XV*. Praha 2008, s. 526. Rábik, Vladimír: Pečate nitrianskych biskupov do konca 14. storočia. In Sedlák, Vincent (ed.). *Zborník príspevkov k slovenským dejinám*. Bratislava 1998, s. 182.

9 Pečať je publikovaná na internete: <http://www.mom-ca.uni-koeln.de/mom/AT-StiAZ/Urkunden/1295_IV_21/charter?q=1295%20IV%2021>. Za upozornenie na túto pečať som zaviazaný vďačnosťou Mgr. Petrovi Labancovi, PhD.

10 Bližší rozbor typológie stredovekých personálnych cirkevných pečatí pozri: Glejtek, Miroslav: Niekoľko poznámok k ikonografii stredovekých cirkevných pečatí. In *Konštantínove listy*, roč. 3, 2010, č. 3, s. 76 – 80.

11 Pri charakteristike typu písma použitého v legendách pečatí sme vychádzali najmä z nomenklatúry, ktorú publikoval J. Šedivý. Šedivý, Juraj: Stredoveké cirkevné pečate a ich písmo (K datovaniu pečatí analýzou písma). In Ragáčová, Júlia (ed.). *Pečate a ich používatelia*. Bratislava 2007, s. 129 – 145.

12 Rekonštrukcia je vykonaná na základe biskupských pečatí z rovnakého obdobia. Porovnaj: Bodor 1984, ref. 6, s. 37 – 42. Naša rekonštrukcia sa čiastočne odlišuje od tej, ktorá bola publikovaná spolu s pečatou. Novotná 2009, ref. 3, s. 170.

13 Listina s pečatou je uložená v: Štátny archív v Levoči (ŠA-L), f. SaSk, Scrinium (ďalej Scr.) VII, Fascikel (ďalej Fasc.) 3, číslo (ďalej No.) 1. Regest publikuje: Fejér, György (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VII/2*. Budae 1830, s. 175. Za upozornenie na uloženie listiny ďakujem Mgr. P. Labancovi, PhD.

Pečať magistra Henricha, spišského prepošta a kancelára ostrihomského arcibiskupa Tomáša (1316)

3. Rekonštrukcia pečate prepošta Henricha.
Kresba: M. Gregorovičová

Do kontextu pečatí spišských prepoštov v 14. storočí zapadá pečat prepošta Henricha (obr. 2, 3).¹⁴ Podobne ako v pečati jeho predchodcu prepošta Pavla je pečatné pole rozdelené na dve časti. Obsahová zložka je však modifikovaná. V Henrichovej pečati horné dve tretiny pečatného poľa vyplňa postava sv. Martina. Svätec je zobrazený z dvoch tretín, na hlave má položenú biskupskú mitru a v ľavej ruke drží berlu. Pravú ruku má zdvihnutú na požehnanie. Dolnú tretinu vyplňa vo výklenku kľačiaci postava prepošta. V pečati jeho predchodcu Pavla zaberá biskup Martin len hornú tretinu pečate. Samotný prepošt je v nej zobrazený pri slávení svätej omše. U Henrichovho nástupcu prepošta Jána došlo ešte k výraznejšej zmene. Horné dve tretiny pečate vyplňa postava Madony s Ježiškom na rukách. Dolná tretina je už inšpirovaná pečatou prepošta Henricha. Je v nej rovnako umiestnený kľačiaci prepošt v identickom trojoblúkovitom výklenku.¹⁵

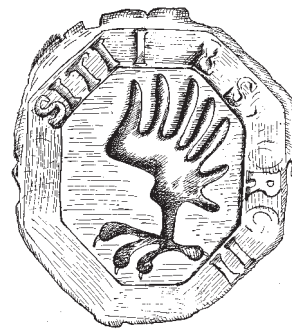
- A. Kombinovaná, portrétno-hagiografická.
- B. Vrcholnogotické zmiešané majuskulné písmo. Typické je napríklad unciálne písmeno E so snahou uzatvárať priestor smerom doprava.
- C. Kruhopolis je umiestnený medzi dvoma perlovcovými linkami na okraji pečatného poľa. Hoci je pomerne zle zachovaný, V. Sedlák ho rekonštruoval ako: S[IGILLVM] HENRICI PREPOSTI DE SCEPVIS.¹⁶ (= Pečať Henricha, spišského prepošta).
- D. Špicato-oválny tvar, 55 x 35 mm.
- E. Privesená na fialových hodvábných (?) šnúrach cez pliku listiny.
- F. Ochranná miska z pečatného vosku prirodzenej farby.
- G. Pečatný vosk prirodzenej farby.
- H. 1/2
- I. „Magister Henricus, prepositus Scepusiensis, et cancellarius venerabilis in Christo patris, domini Thomae, Dei gratia archiepiscopi Strigonensis.“
- K. „Ut igitur haec pacis ordinatio inter patres robur obtineat perpetuae firmitatis, nec per quempiam possit irritari, propter partium petitionem, litteras nostras concessimus, nostri, et nostrorum fratrum pendentis Sigilli appositione consignatas.“

14 Listina s pečatou je uložená v: ŠA-L, f. SaSk, Scr. X, Fasc. 1, krabica (ďalej Kr.) 21, No. 17. Edíciu listiny publikuje: Wagner 1778, ref. 3, s. 22 - 23. Regest publikuje: Sedlák, Vincent (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae: Tomus II*. Bratislavae 1987, s. 56, č. 83.

15 Rábik 2003, ref. 1, s. 328, 330 - 331.

16 Rekonštrukciu legendy publikuje: SEDLÁK 1987, ref. 14, s. 56.

Erbová pečat magistra Juraja Kanižaiia (*de Charno*),¹⁷ spišského prepošta (1402)

4. Rekonštrukcia pečate prepošta Juraja Kanižaiia (1402).
Kresba: M. Gregorovičová

V 15. storočí sa stretávame v cirkevnej sfragistike s celým radom zásadných zmien. Na Spiši sa s prvou stretávame hneď na začiatku storočia u prepošta Juraja (obr. 4).¹⁸ Tento cirkevný hodnosťár bol prvým z radu spišských prepoštov, u ktorého sa nám podarilo doložiť používanie malej erbovej pečate. V centrálnej časti pečatného poľa je umiestnené orlie krídlo s drápom. Hoci nie je umiestnené v štíte, ide nepochybne o erbovú symboliku rodu Kanižaiovcov.¹⁹ Veľkosť pečate napovedá, že by mohlo ísť aj o pečatný prsteň, hoci pre tento typ pečate s nezvykle rozsiahlou legendou. Podoba pečate, ako aj jej použitie na patentovej listine hovorí, že išlo nie o hlavnú, ale vedľajšiu, pravdepodobne menšiu pečat prepošta. Tento názor podporuje i fakt, že hneď ďalší prepošt, ktorého pečat predstavujeme nižšie, sa opäť vrátil k veľkému stredovekému, špicato-oválnemu

typáriu. Je teda pravdepodobné, že aj prepošt Juraj používal ako hlavné iné, veľké pečatidlo.²⁰

- A. Erbová.
- B. Ťažko identifikovateľné. Pravdepodobne ide o vrcholnogotické zmiešané majuskulné písmo.
- C. Podľa analýz pracovníkov Maďarského krajinského archívu je legenda tvorená textom S[IGILLVM] GEORGII PREPOSITI (= Pečať prepošta Juraja).
- D. Oválna, 15 x 13 mm.
- E. Pritlačená k listine.
- F. Nie je.
- G. Pečatný vosk čiernej farby.
- H. 1/1
- I. „Nos magister Georgius prepositus ecclesie beati Martini de Scepus.“
- K. Nie je.

17 Peter Labanc zaraďuje tohto prepošta medzi členov rodu z Čorne (*de Charno*). Zároveň ho však na základe zachovanej pečate príbuzensky priraduje ku Kanižaiovcom. Vzhľadom na to, že prepošt vo svojej heraldickej symbolike využíva kanižaiovský erb, v rámci tejto štúdie budeme o ňom hovoriť ako o Kanižaiovi. Porovnaj: Labanc 2011, ref. 3, s. 153.

18 MOL DL 60492.

19 Veľmi podobnú menšiu pečat s rovnakým erbom používal aj ďalší významný príslušník tohto rodu, ostrihomský arcibiskup Ján Kanižai (1387 - 1418). Glejte, Miroslav: Vývoj erbov vyšších cirkevných hodnosťárov na Slovensku do konca stredoveku. In Drahošová, Šarlota - Keresteš, Peter - Šišmiš, Milan (eds.). *Kontinuita a diskontinuita genealógie a heraldiky*. Martin 2010, s. 60. Tam aj vyobrazenie pečate. K podobe erbu pozri aj: Siebmacher, Johann - Csergheö, Géza: *Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern des St. Stephans Krone*. Nürnberg 1885 - 1892 (CD verzia, Arcanum Adatabasis), heslo: Kanisay, I.

20 Podľa výskumov P. Labanca, pôsobil prepošt Juraj viac v pozícii svetského, než duchovného správcu prepošstva. Nevykonával niektoré kňazské povinnosti, nemodlil sa napríklad breviár. Podľa jeho názoru nemožno vylúčiť, že špicato-oválne typárium na znak tejto svetskej pozície ani nepoužíval. Labanc 2011, ref. 3, s. 153.

Veľká pečať Juraja Berzevickeého, spišského prepošta (1421)

5. Rekonštrukcia veľkej pečate prepošta Juraja Berzevickeého (1421). Kresba: M. Gregorovičová

6. Erb rodu Berzeviczkych. Prevzaté: Siebmacher

U iného spišského prepošta, rovnako Juraja, v tomto prípade z rodu Berzeviczkych, sa opäť stretávame s kombinovaným, heraldicko-hagiografickým typom veľkej prepoštskej pečate (obr. 5).²¹ Popri dvoch známych typoch zobrazenia kapitulskeho patróna sv. Martina (sediaci rytier na koni, stojaci biskup s pontifikáliami) dochádza k obohateniu ikonografie tohto svätca o ďalší typ. V pečati je zobrazená stojaca postava sv. Martina ako rytiera odedeťo v plášti. Pod ním sa v strede, v dolnom rohu pečate, nachádza štít s rodovým erbom Berzeviczkych. Hoci je erbový štít len veľmi ťažko čitateľný, podľa heraldickej literatúry je erb tvorený štítom, v ktorom sa nachádza na korune stojaci a prednými nohami o strmé bralo sa opierajúci cap. Klenot je tvorený z koruny vyrastajúcim capom zo štítu (obr. 6). Skutočne aj v druhej pečati, ktorá je súčasťou spomenutej listiny, patriacej Petrovi Berzeviczkeému, sa stretávame s takýmto, avšak už úplným šľachtickým erbom, v ktorom dominuje neúmerne veľký klenot tvorený vyrastajúcim, resp. vyskakujúcim capom.²² Takýto heraldický prvok sa stal súčasťou veľkej prepoštskej pečate už v období prepošta Benedikta (1363).²³

- A. Kombinovaná, heraldicko-hagiografická.
- B. Ťažko čitateľné. S najväčšou pravdepodobnosťou ide o gotickú minuskulu, v ktorej jednotlivé litery stoja ešte samostatne.
- C. Podľa analýz pracovníkov Maďarského krajinárskeho archívu je legenda tvorená textom S[IG-ILLVM] GEORGII // // // // PREPOSITI // // // // (= Pečať

prepošta Juraja).

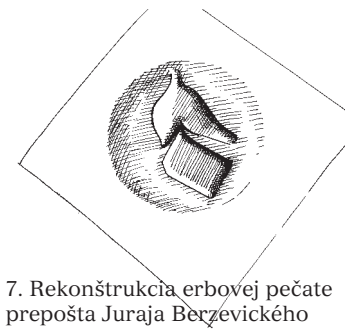
- D. Špicato-oválny tvar, 42 x 28 mm.
- E. Privesená na ľanových šnúrach prirodzenej farby cez pliku listiny.
- F. Ochranná miska z pečatného vosku prirodzenej farby.
- G. Pečatný vosk čiernej farby.
- H. 2/2
- I. „...Georgius prepositus ecclesie beati Martini de Scepus.“
- K. „In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus litteras pendentis sigilli nostri munimine roboratas.“

21 MOL DL 74887.

22 Siebmacher 1885 – 1892, ref. 19, heslo: Berzeviczky de Berzevicze.

23 Vrteľ, Ladislav: *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin 2003, s. 102; Rábik 2003, ref. 1, s. 331.

Erbová pečať Juraja Berzevickeého, spišského prepošta (1432)

7. Rekonštrukcia erbovej pečate prepošta Juraja Berzevickeého (1432).

Kresba: M. Gregorovičová

Juraj Berzeviczky je jediným zo stredovekých spišských prepoštov, u ktorého poznáme dva typy používanej pečate. Popri vyššie spomenutej veľkej pečati používal tento prepošt aj malé erbové pečatidlo (obr. 7).²⁴ Podľa rozmerov a jednoduchosti pečatného poľa išlo zrejme o pečatný prsteň. Zaujímavosťou je, že v tejto pečati nie je zobrazený erb v typickej podobe pre menšie pečate cirkevných predstaviteľov, tvorený len erbovým znamením, alebo štítom bez ďalších súčastí. V tomto prípade ide pravdepodobne o štvorcový (?) štít prevýšený turnajovou prilbou. Ak by to tak bolo, ide o nesporne zaujímavý výnimku, keďže zobrazenie prilby, ako súčasti erbu, bolo typické skôr pre šľachticov – neklerikov.²⁵ Vzhľadom na to, že pečať odtlačená cez papierovú clonu je pomerne nezreteľná, nemožno to exaktne určiť.

7. Rekonštrukcia erbovej pečate prepošta Juraja Berzevickeého (1432). Kresba: M. Gregorovičová

- A. Erbová.
- B. Nie je.
- C. Nie je.
- D. Okrúhly tvar, Ø 13 mm.
- E. Pritlačená k listine.
- F. Papierová clona.
- G. Pečatný vosk zelenej farby.
- H. 1/1
- I. „Nos Georgius prepositus Scepusiensis“
- K. Nie je.

C. Popisy pečatí spišských kanonikov

Pečať Frovina, krakovského a spišského kanonika, generálneho vikára *in spiritu alibus* spišského prepošta Jána (1342)

Ikonograficky ojedinelá pečať patrila prvému Poliakovi, ktorý získal hodnosť v Spišskej kapitule, Frovinovi (Wrovinus, Frowin) (obr. 8, 9).²⁶ V tomto prípade sa stretávame s nedeľným pečatným poľom. V jeho hornej časti sa nachádza veľký kruh so siedmimi širokými hrotmi. V ňom je umiestnené pravdepodobne poprsie Madony s Ježiškom na rukách. Netypických sedem hrotov pravdepodobne symbolizuje svätôžiaru s lúčmi, zároveň však

24 MOL DL 12448.

25 Podobný prípad predstavuje v prípade kanonikov pečať spišského kanonika Jána z r. 1412. Ten, podobne ako prepošt, zobrazil v pečati erb obohatený v tomto prípade o všetky súčasti úplného šľachtického erbu, teda nie len prilbu, ale aj prikrývadlá a klenot. Vrteľ 2003, ref. 23, s. 126.

26 ŠA-L, f. SaSk, Scr. X, Kr. 21, Fasc. 2, No. 19. Bližšie k osobe tohto kanonika pozri: Sroka, Stanislav: *Poliaci v Spišskej kapitule v 14. storočí*. In Homza, Martin – Sroka, Stanislav (eds.). *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Kraków 1998, s. 113 – 115.

9. Rekonštrukcia pečate kanonika Frovina. Kresba: M. Gregorovičová

evokujú aj hviezdu, typický mariánsky symbol. V strede dolnej časti sa nachádza polpostava sv. Petra apoštola, s nimbusom okolo hlavy a dvoma kľúčmi v pravicu. Toho po stranách hlavy sprevádza vľavo šesťhrotá hviezda a vpravo položený mesiac. Z ikonografického hľadiska ide o zaujímavú pečat, ktorá nemá medzi pečatami spišských kanonikov paralelu. Hoci Panna Mária bola v Spišskej kapitule vo veľkej úcte, nestretávame sa s ňou v kanonických a prepoštských pečatiach príliš často. Dosiaľ poznáme zobrazenie Panny Márie s Ježiškom na rukách z pečatí prepoštov Jána (1323 – 1348) a Benedikta (1363 – 1371).²⁷ Je veľmi pravdepodobné, že kanonik Frovin sa inšpiroval práve pečatou svojho predstaveného, prepošta Jána, ktorému bol zároveň generálnym vikárom. S týmto javom sa nezriedka

stretávame aj u ďalších kanonikov. Vzhľadom na to, že Frovin bol nielen kanonikom, ale priamo zástupcom (vikárom) prepošta, možno predpokladať ešte väčšiu snahu prispôbiť ikonografiu osobnej pečate prepoštovej pečati. Umiestnenia Madony s Ježiškom do hviezdy je, nielen v Spišskom prostredí, ojedinelé a netypické. V tejto súvislosti treba poznamenať, že symbolika hviezdy nie je pre pečate používané v Spišskej kapitule ojedinelá. Svoje miesto spolu s mesiacom našla aj v kapitulskej pečati a pečatiach viacerých jej členov. Zobrazenie sv. Petra však vôbec nekorešponduje s typickou ikonografiou pečatí členov Spišskej kapituly. Tomuto svätcovi nebola zasvätená ani Krakovská kapitula. Dá sa teda predpokladať, že ide o zobrazenie osobného patróna majiteľa pečate.

- A. Obrazová, hagiografická.
- B. Vrcholnogotické zmiešané majuskulné písmo. Popri kapitálnych literách sa stretávajú s používaním unciálnych litier (U, E).
- C. Nachádza sa medzi dvoma linkami na okraji pečate. Rekonštruovať sa podarilo časť textu: /// SIGNV STELLE • V//// || ///I DBT TIBI UCL.
- D. Špicato-oválny tvar, 41 x 26 mm.
- E. Na pergamenovom prúžku prevlečenom cez pliku listiny.
- F. Ochranná miska z pečatného vosku prirodzenej farby.
- G. Pečatný vosk prirodzenej farby.
- H. 1/1
- I. „Nos Wrovinus Cracoviensis et Scepusiensis canonicus ecclesiarum ac venerabilis viri magistri Iohannis prepositi dicte ecclesie Scepusiensis vicarius in spiritualibus gener-
alis.“
- K. Nie je.

27 Pozri: Rábik 2003, ref. 1, s. 330 – 331; ŠA-L, f. SaSk, Scr. X, Kr. 21, Fasc. 2, No. 20.

Pečat Jakuba, kustóda a kanonika, generálneho vikára *in spiritualibus* spišského prepošta Dominika (1359)

Len torzovito sa zachovala pečat kanonika Jakuba, pritlačená na zadnú stranu listiny v podobe *litterae clausae*.²⁸ Ide o špicato-oválnu pečat, ktorej vnútorná časť pečatného poľa sa nám, žiaľ, nezachovala. Zaujímavé je, že poznáme o dva roky staršiu pečat ďalšieho kanonika Jakuba, ktorá bola v literatúre viackrát spomenutá. Hornú časť pečate vypĺňa postava sv. Martina na koni, deliaceho sa o plášť so žobrákom. V dolnej časti je v edikule zobrazený modliaci sa kanonik sprevádzaný po stranách dvoma štípmi s rodovým bubekovským erbom.²⁹ Hoci je pečat kustóda Jakuba značne poškodená, už na prvý pohľad je zrejmé, že v tomto prípade ide o úplne inú, podstatne jednoduchšiu pečat patriacu inej osobe. To korešponduje so zistením J. Hradského, ktorý do rovnakého obdobia zaradil dvoch členov Spišskej kapituly s menom Jakub.³⁰

- A. Nečitateľná.
- B. Vrcholnogotické zmiešané majuskulné písmo.
- C. Nečitateľné.
- D. Špicato-oválny tvar, veľkosť neznáma.
- E. Pritlačená na dorze listiny.
- F. Nie sú.
- G. Pečatný vosk prirodzenej farby.
- H. 1/1
- I. „Nos Iacobus, custos ecclesie beati Martini de Scepus, vicarius venerabilis viri magistri Dominici, prepositi Scepusiensis in spiritualibus...“.
- K. Nie je.

Pečat Marka, lektora a kanonika Spišskej kapituly (1396)

Z ikonografického hľadiska možno medzi najpozoruhodnejšie a najkrajšie kanonické pečate na Spiši zaradiť pečat lektora Marka (obr. 10, 11).³¹ Dosiaľ známe pečate spišských kanonikov vykazujú pomerne jednotnú schému, v ktorej dôležité miesto zastávala postava sv. Martina, patróna Spišskej kapituly.³² Markova pečat predstavuje zaujímavý výnimku. Nestretávame sa tu so sv. Martinom, ani s portrétom majiteľa, ale so symbolom. V špicato-oválnej pečati sa nachádza z vody vyrastajúci, doľava otočený, okrídlený lev s nimbusom okolo hlavy a knihou v predných labách. V hornom rohu sa nachádza náznak architektúry v podobe zahrotenej strechy. Okrídlený lev predstavuje najznámejší symbol apoštola a evanjelistu sv. Marka. Keďže v tomto prípade ide o symbol krstného patróna majiteľa pečate, máme dočinenia s veľmi pekným gotickým stvárnením hovoriaceho symbolu. S niečím podobným sa už od vzniku prvých erbov stretávame najmä v heraldike.

28 MOL DL 60278. Listinu publikuje: Fejér, György (ed.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis IX/3*. Budapest 1834, s. 98 – 99. K osobe vikára pozri: Labanc 2011, ref. 3, s. 141.

29 Rábik 2003, ref. 1, s. 333. Pečat publikuje: Vrteľ 2003, ref. 23, s. 89.

30 Hradsky, Josephus: *Initia progressus ac praesens status Capituli ad sanctum Martinum E. C. de Monte Scepusio*. Szepesvárlja 1901, s. 343 – 344.

31 ŠA-L, f. SaSk, Scr. XI, Kr. 24, Fasc. 4, No. 54.

32 Rábik 2003, ref. 1, s. 334.

11. Rekonštrukcia pečate kanonika Marka.
Kresba: M. Gregorovičová

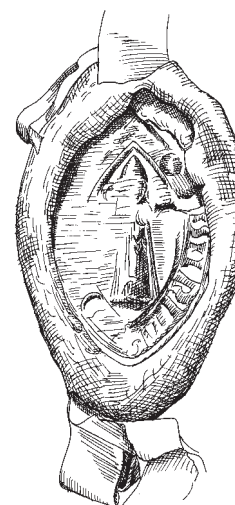
Spišskej kapituly a majiteľ, ale osobný patrón majiteľa. Takto je stvárnený krstný patrón kanonika, ale zároveň aj kanonik pomocou symbolu, čo je už len krôčik od skutočného výstižného symbolu majiteľa, jeho erbu.

- A. Obrazová, hagiografická.
- B. Vrcholnogotické zmiešané majuskulné písmo.
- C. Legenda je veľmi ťažko čitateľná. Podarilo sa zrekonštruovať len niekoľko listier: ////////////// MA//////////////// • SCI • MA || //M////////////////.
- D. Špicato-oválny tvar, 39 x 23 mm.
- E. Na pergamenovom prúžku prevlečenom cez pliku listiny.
- F. Pečať je umiestnená v ochranej miske z vosku prirodzenej farby.
- G. Pečatný vosk zelenej farby.
- H. 2/4
- I. „*Nos Marcus lector, Iohanes custos ecclesiae collegiate beati Martini de Scepus, Iohannes de Suburbio castri Scepusiensis, Nicolaus de Villa Latina, ecclesiarum plebani et rectores Strigoniensis dyocesis.*“
- K. „*In quorum omnium memoriam et stabilitatem presentes munimus appensione sigillorum nostrorum.*“

Pečať Jána, kustóda a kanonika Spišskej kapituly (1396)

K listine z roku 1396 bola ako tretia v poradí privesená pečať pravdepodobne patriaca spišskému kanonikovi – kustódovi Jánovi (obr. 12, 13). Podľa intitulácie vieme, že dvoma z pečateľov listiny boli práve kustód Ján a ďalší Ján zo Spišského Podhradia. Vzhľadom na to, že v tomto období je ešte špicato-oválny tvar pečate rešpektovaný všetkými spišskými kanonikmi, ide zrejme o kanonikovu pečať. Hoci je jej obsah len ťažko identi-

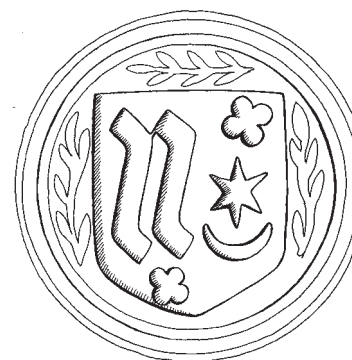
Erby boli veľmi často koncipované tak, aby v nich bol zobrazený hovoriaci symbol vyjadrujúci meno nositeľa erbu. V prípade kanonikovej pečate teda možno hovoriť o hovoriacej pečati. V našich podmienkach ide o ojedinelý prípad, ktorý má paralelu iba v pečati bratislavského prepošta Serafína z roku 1302.³³ V jeho pečati sa stretávame s postavou Serafína, teda anjela s tromi párami krídel. V 15. storočí sa stretávame v pečatiach spišských kanonikov s ďalšou zmenou. V pečatnom poli sa nachádza rodový erb kanonika. Takýmto prípadom je pečať kanonika Jána z roku 1414.³⁴ Nazdávame sa, že pečať kanonika Marka z 2. polovice 14. storočia predstavuje určitý prechodný typ, už vzdialený od predošlých ikonografických schém. Nie je tu zobrazený patrón

13. Rekonštrukcia pečate kanonika Jána.
Kresba: M. Gregorovičová

Pečať Mikuláša, lektora a kanonika Spišskej kapituly, generálneho vikára in spiritalibus spišského prepošta Gašpara Backa (1479)

Pravdepodobne jednou z prvých pečatí, ktorými sa na Spiši začína nová etapa sfragistiky, predstavuje pečať spišského kanonika-lektora Mikuláša (obr. 14).³⁵ V súčasnosti poznáme len jedinú pečať tohto cirkevného predstaviteľa, ktorá už úplne opúšťa stredoveké rámce veľkých, špicato-oválnych, ikonograficky bohatých pečatí. Ide o malú

14. Rekonštrukcia pečate kanonika Mikuláša (1479).
Kresba: M. Gregorovičová

fikovateľný, ide pravdepodobne o stojacu postavu s mitrou na hlave. Tou je s najväčšou pravdepodobnosťou sv. Martin, patrón Spišskej kapituly.

- A. Obrazová, hagiografická (?).
- B. Pravdepodobne zmiešané latinské zmiešané majuskulné písmo.
- C. Nedá sa rekonštruovať.
- D. Špicato-oválny tvar, 28 x 17 mm.
- E. Na pergamenovom prúžku prevlečenom cez pliku listiny.
- F. Pečať je umiestnená v ochranej miske z vosku prirodzenej farby.
- G. Pečatný vosk zelenej farby.
- H. 3/4
- I. „*Nos Marcus lector, Iohanes custos ecclesiae collegiate beati Martini de Scepus, Iohannes de Suburbio castri Scepusiensis, Nicolaus de Villa Latina, ecclesiarum plebani et rectores Strigoniensis dyocesis.*“
- K. „*In quorum omnium memoriam et stabilitatem presentes munimus appensione sigillorum nostrorum.*“

okružlu pečať, v ktorej sa nachádza erb tvorený gotickým, dole zašpicatým štítom. Ten vyplňa heraldicky vpravo písmeno „n“ v gotickej minuskule, sprevádzané vľavo polmesiacom prevýšeným šesťhrotou hviezdou a v ľavom hornom a pravom dolnom rohu zrejme ružičkou so štyrmi lupeňmi, resp. malými krúžkami. Štít po stranách sprevádzajú rastlinné úponky. Okraj pečatného poľa vyplňa dvojité linky. Hoci nepoznáme bližšie heraldické súvislosti, nápadné je použitie litery „n“ ako heraldickej figúry, zvlášť v súvislosti s menom kanonika. Táto litera by mohla symbolizovať prvé písmenom mena majiteľa pečate v latinčine – Nicolaus. V tom prípade nemožno vylúčiť, že ide o nevšedný hovoriaci symbol mena majiteľa erbu.

33 Pečať publikuje: Sedlák 1987, ref. 14, s. 548, obr. č. 14. Perokresbu pečate publikuje: Knauz, Ferdinandus (ed.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis: Tomus II. Strigonii 1882*, s. 883.

34 Pečať publikuje: Vrtef 2003, ref. 23, s. 126.

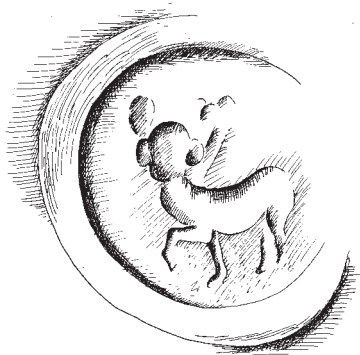
35 MOL DL 65341.

S podobnými prvkami sa v heraldike pravidelne stretávame až v oveľa neskoršom období, v 17. – 19. storočí. Hviezda, zrejme pochádzajúca priamo z pečate Spišskej kapituly, bola súčasťou pečatí viacerých spišských kanonikov a prepoštov a dostala sa aj do erbu kanonika Mikuláša.

Erbová pečať malých rozmerov do značnej miery nadväzuje na novú podobu pečatí predstavených kapituly, prepoštov, tak ako bolo spomenuté vyššie. Práve v ich pečatiach mali aj kanonici vzory pre vlastne pečate.

- A. Erbová.
- B. Nie je.
- C. Nie je.
- D. Okrúhly tvar, Ø 18 mm.
- E. Pritlačená k listine.
- F. Papierová clona.
- G. Pečatný vosk zelenej farby.
- H. 1/1
- I. „*Nos Nicolaus lector canonicus ac in spiritualibus vicarius generalis ecclesie sancti Martini de Scepus.*“
- K. „*Presentes litteras nostras duximus concedendas.*“

Pečať Alberta, kanonika a dekana Spišskej kapituly (1514)

15. Rekonštrukcia pečate kanonika Alberta (1514).
Kresba: M. Gregorovičová

Malé rozmery má aj ďalšia známa kanonická pečať patriaca spišskému kanonikovi a dekanovi Albertovi (obr. 15).³⁶ V pečatnom poli sa nachádza ťažšie identifikovateľný výjav. Ide pravdepodobne o zvieratko pripomínajúce Baránka Božieho s náznakom žrde ukončenej krížom, na ktorej bývala zobrazovaná zástava (labarum). Podobne ako v predchádzajúcom prípade, ide zrejme o pečatný prsteň.

- A. Obrazová.
- B. Nie je.
- C. Nie je.
- D. Oválny tvar, 12 x 9 mm.
- E. Pritlačená k listine.
- F. Papierová clona.
- G. Pečatný vosk zelenej farby.
- H. 1/1
- I. „*Ego magister Albertus canonicus et decanus ecclesiae Scipusiensis.*“
- K. Nie je.

36 MOL DL 22628.

D. Zhrnutie

V predloženej práci bolo predstavených niekoľko doteraz nepublikovaných, respektíve bližšie neanalyzovaných pečatí patriacich predstaviteľom a členom najvýznamnejšej cirkevnej korporácie v rámci Spišského prepoštstva a jednej z najvýznamnejších na našom území, Spišskej kapituly. Doplnenie už známych poznatkov o pečatiach členov tejto cirkevnej inštitúcie o nové artefakty nám umožňuje vytvoriť si plastickejšiu predstavu o vývoji prepoštskej a kanonickej pečate na Spiši od konca 13. storočia až do konca stredoveku. I keď len v možnostiach, ktoré nám umožňuje zachovaný materiál. Vychádzame z toho, že každý spišský prepošt do polovice 15. storočia vlastnil veľké, autentické pečatidlo. V prípade menších pečatí je to už diskutabilnejšie, keďže ich používanie sa rozšírilo zrejme o niečo neskôr. Vzhľadom na to, že boli určené na pečatenie menej závažných dokumentov dočasnej platnosti, mohli byť tieto pečate, spolu s nepotrebným dokumentom, zničené. V zachovanom materiáli sa s nimi začíname u spišských prepoštov stretávať až v 15. storočí.

Najstaršou dosiaľ zachovanou pečaťou spišského prepošta je aj prvá v práci predstavená pečať prepošta a biskupa *ad personam* Jakuba. Zachované pečate prepoštov 14. storočia boli už publikované v práci V. Rábika a preto sa im nie je potrebné na tomto mieste bližšie venovať. V súlade s narastajúcim množstvom zachovaných písomných dokladov a využívaním papiera, ako písacej látky, došlo k postupnému rozšíreniu využívania pritlačených pečatí priamo na papier. Potrebná pečatenia listín v patentovej podobe v najväčšej miere zodpovedali menšie, resp. prsteňové pečate s nižšou právnou silou, oproti hlavnej (veľkej) pečati. Najstaršou zachovanou je pečať Juraja Kanižaiia. Táto pečať zodpovedá dobovým požiadavkám na podobu menšej pečate vyšších cirkevných predstaviteľov. Obsahuje erbové znamenie, ide teda o heraldickú pečať, ale už nie úplný šľachtický – rodový erb. V tomto svetle neobvyklú koncepciu má prsteňová pečať ďalšieho spišského prepošta Juraja Berzevického. Netypická kompozícia štítu a nad ním sa nachádzajúcej prilby (symbolu vojenstva) je pre personálnu heraldiku cirkevných predstaviteľov ojedinelá. Vzhľadom na ťažkú čitateľnosť pečate však bližšie závery nemožno vykonať. V prípade veľkej pečate toho istého prepošta sme svedkami kontinuálneho vývoja veľkých pečatí spišských prepoštov, teda kombinácie hagiografickej a heraldickej zložky pečatného poľa, tak ako sme toho svedkami už v staršom období, od obdobia vlády prepošta Benedikta. Dosiaľ zachované pečate spišských prepoštov nám umožňujú pomerne solídnu rekonštrukciu vývoja pečatí týchto cirkevných predstaviteľov. Analýza spišských prameňov je o to dôležitejšia, že ide o najväčší súbor zachovaných pečatí prepoštov v rámci všetkých troch stredovekých kapitúl na našom území. V prípade Bratislavskej a Nitrianskej kapituly sú naše poznatky podstatne torzovitejšie. Dosiaľ známy náčrt vývoja v rámci Spišskej kapituly je schematicky predstavený v prílohe štúdie (schéma 1).³⁷

37 Okrem pečatí publikovaných v rámci predloženej štúdie boli využité poznatky publikované predovšetkým v štúdiu Rábik 2003, ref. 1, s. 330 – 332 a v prípade pečate prepošta J. Stocka aj štúdia: Glejtek, Miroslav: Pečate spišských prepoštov od polovice 15. storočia do roku 1776. In Hromják, Lubomír (ed.). *Studia theologica Scepusiensia III: Z dejín Spišského prepoštstva. Zborník z medzinárodnej konferencie pri príležitosti 800. výročia prvej známej písomnej zmienky o Spišskom prepoštstve*. Spišské Podhradie 2010, s. 253, tab. XXVIII.

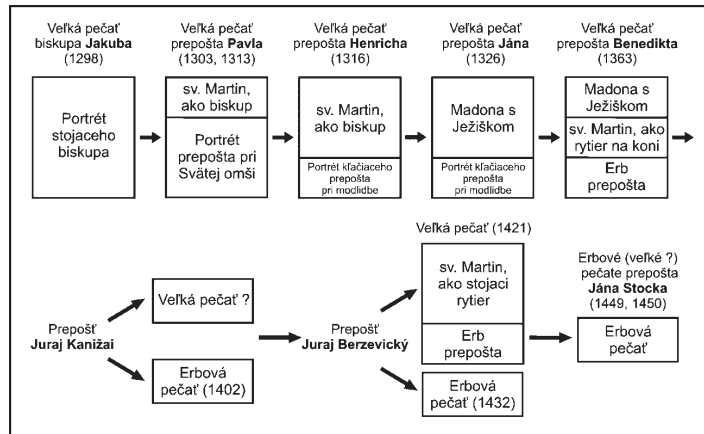

Schéma 1
Vývoj známych pečatí
spišských prepoštov
(13. – 15. storočie)

V prípade kanonických pečatí, tie obsahujú pomerne rôznorodú skupinu výjavov. Práve u tohto typu pečatí vyšších cirkevných predstaviteľov sa vo veľkej miere mohli uplatniť kreativity, ktorá nebola možná pečatiam najvyššie postavených hodnostárov, arcibiskupov, biskupov, prepoštov a opátov. Pečate týchto prelátov museli v oveľa väčšej miere zodpovedať vžitým konvenciám a pravidlám, hoci v prípade spišských prepoštov to neplatí úplne. V literatúre známe typy spišských kanonických pečatí z 13. a 14. storočia zobrazujú napríklad majiteľa pečate pred oltárom, v jednom prípade kanonika kráčajúceho k Baránkovi Božiemu, či neskôr kombináciu zobrazenia patróna kapituly sv. Martina a kľačiaceho majiteľa pečate pri modlitbe, v jednom prípade doplneného po stranách aj o rodovú heraldickú symboliku.³⁸ K týmto ikonografickým typom pribudli nové, originálne ikonografické prvky. Z čisto hagiografických pečatí predstavuje unikátnu ukážku pečat' lektora Mareka. Ten vo svojej pečati nezobrazil patróna kapituly, ani seba, teda dva najčastejšie motívy v tomto období, ale symbol svojho krstného patróna, sv. Mareka evanjelistu. Ide o krásne gotické stvárnenie okridleného leva s knihou (bibliou) v labách. Tým kanonik Marek veľmi jasne deklaroval svoj vzťah k tomuto svätcovi. Pri predstavovaní ikonograficky zaujímavých pečatí nemožno opomenúť pečat' kanonika Frovina. Netypické vloženie Madony s Ježiškom do hviezdy nemá v doteraz nám známom uhorskom sfragistickom materiáli paralelu. Kvalitatívne novú etapu predstavujú už čisto erbové kanonické pečate. Táto bola predznamenaná ešte špicato-oválnou pečatou kanonika Jána z roku 1412.³⁹ V 2. polovici 15. storočia už sa stretávame s okrúhlymi erbovými pečatami. Možno jednou z prvých je pečat' kanonika Mikuláša, s netypickým erbovým znamením v podobe litery „n“, symbolizujúcej možno meno majiteľa pečate. Takýchto erbových pečatí sa nám však do konca stredoveku zachovalo len minimálne množstvo. Postupne sa malá erbová pečat' stala typickou nielen pre kanonikov, ale i prepošov kapituly a jej podoba ostala nezmenená prakticky do konca novoveku.⁴⁰

38 Detailný rozbor týchto pečatí pozri: Rábik 2003, ref. 1, s. 332 – 333.

39 Pečat' publikuje: Vrteľ 2003, ref. 23, s. 126.

40 K vývoju pečatí spišských prepoštov v novoveku bližšie pozri: Glejtek 2010, ref. 37, s. 251 – 271 + obr. príloha XXVII – XXXVIII.

Iste nie je možné dosť dobre vyčerpať tak rozsiahlu tému, akou je spečatovanie písomností v stredovekom Uhorskom kráľovstve. Okrem artefaktov uložených v spomenutých archívnych fondoch nemožno vylúčiť existenciu ďalších pečatí spišskej proveniencie v ďalších archívnych celkoch nachádzajúcich sa mimo územia Slovenska. Hoci pôjde pravdepodobne len o jednotliviny, každý nový nález pomôže doplniť už existujúcu mozaiku a vytvoriť plastickejšiu predstavu o historickej skutočnosti aj v takej oblasti akou je sfragistika.⁴¹

Summary

The presented paper introduces previously unpublished seals of the leaders and members of one of the most prominent Church corporations in our country, which is Spiš Chapter, located in the territory of Spiš Provost. Complementation of the already acquired knowledge about the seals of members of this ecclesiastical institution helps to create a better scheme of the development of provosts and canonical seals from the late 13th century until the end of the middle ages. The paper presents several provost seals, which are also fundamental iconographic types of seals of medieval church leaders. The oldest seal of this type was used by provost - bishop James, depicted as a bishop with the pontifical symbols. Other provosts showed in their seals a combination of their portraits (often in prayer) and pictures of saint patrons with their typical attributes. The youngest type of seals represents small provost seals showing the coat of arms' holders. A similar trend can be observed in the canon seals. These members of the Chapter often imitated the iconography of the provost seals. However, the canon seals were not fixed so much by formal conventions. The seal motives were liberated as we can see in the hagiographic seals of the canons Mark and Frovin. Ecclesiastical seals, especially provost seals, which are kept to these days in Spiš, allow relatively good reconstruction of the development of personal religious seals in Slovakia. The study of Spiš sources is very important because it is the largest collection of provost seals from all three medieval Chapters of our country. In the case of Bratislava and Nitra Chapter, our knowledge is considerably modest.

41 Záverom chcem úprimne poďakovať PhDr. Františkovi Žifčákovi, riaditeľovi Štátneho archívu v Lev-ochi, za jeho ochotu pri sprístupňovaní archívnych dokumentov uložených v ŠA-L. Rovnako moja vďaka patrí aj zamestnancovi tohto archívu, pánovi Štefanovi Péchymu za vyhotovenie fotografií jednotlivých pečatí a Ing. Miriam Gregorovičovej za vyhotovenie perokresieb pečatí. Moja veľká vďaka patrí aj doc. PhDr. Vladimírovi Rábikovi, PhD. a Mgr. Petrovi Labancovi, PhD., za cenné rady, ktorými prispeli k skvalitneniu predloženej štúdie.